

Járosi Márton

Az állam felelősségvállalása az energia- közszolgáltatásokért

State responsibility in energy public services

Összefoglalás

A múlt évben írt tanulmányunkban a globalizálódó energetikai világfolyamatokba illesztve került elemzésre a rendszerváltozás utáni Magyarország energiapolitikája. Ebben a cikkben az elmúlt másfél év hazai eredményeit és a továbblépés lehetőségeit európai uniós és nagypolitikai kitekintésben – az első Fidesz-kormány tevékenységére is visszatekintve – elemezzük.

Summary

The author is looking backward the original energy policy of Hungarian ruler party FIDESZ and evaluate it comparing with its actual activity in this field, especially related public services. In the article it is enlightened advantages, disadvantage and new possibilities of Hungarian energy policy in European Union. Járosi is a supporter of the new Hungarian “nation oriented” energy policy and gives some recommendations too.

A folyóirat 2012. évi, 8. évfolyam 1–2. számában *A nemzeti energiapolitika eredményei és esélyei* címmel írt tanulmányunkban a globalizálódó energetikai világfolyamatokba illeszkedve elemzésre került az Európai Unió, majd a rendszerváltozás utáni Magyarország energiapolitikája. A kézirat leadásának idején, 2011 végén már kibontakozni látszott a második Fidesz-kormány gazdaság-, társadalom- és energiapolitikája. Ez utóbbit a cikkben a *helyreállítás energiapolitikájának* neveztük, amelynek kezdeti eredményei mellett az esélyeit latolgattuk.

Az ismertetett és a társulatunk által is javasolt¹ nemzeti érdekű, fogyasztóbarát energiapolitika elmúlt évi eredményei dühödt támadásokat váltottak ki a globalizáció hazai támogatóiból, a „szociálliberális” ellenzékéből. Különösen a rezsicsökkentés és az azt megalapozó állami szerepvállalás erősítése került a támadások célkeresztjébe; a fő „vád” a „megalapozatlan rögtönzésben” foglалható össze. Ezért most az elmúlt másfél év eredményeit és a továbblépés lehetőségeit európai uniós és nagypolitikai kitekintésben – az első Fidesz-kormány tevékenységére is visszatekintve – elemezzük.

A FIDESZ (ENERGIA) POLITIKAI STRATÉGIÁJA, ÉS ANNAK MEGÚJULÁSA

A rezsicsökkentéssel és a közszolgáltatások eszközeinek visszaszerzésére irányuló kormányzati politikával összefüggésben a szociálliberális ellenzék az átgondolatlan rögtönzés hamis vádját terjeszti. Érdemes ezért áttekinteni a kormány gazdaság- és társadalompolitikájának alapjait. Témánknak megfelelően elsősorban az energiapolitikáról esik szó.

Magyarország a külföldi működő tőke beengedésével, a privatizáció alkalmazott formájával, a szocialista ipar gyors leépítésével, majd az EU-hoz való kritika nélküli csatlakozással félgyarmati, kiszolgáltatott helyzetbe került. Reálbércsökkenés, a közszolgáltatások leépülése, romló életminőség, munkanélküliség, eladósodás és az állam meggyengülése következtében csőd közeli állapot alakult ki. 2010-re már társadalmi méreteken is nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszerváltáskor választott út zsákutca. Módosításához – sok más mellett – az állam gazdaságpolitikai mozgásterének növelése vált szükségessé. Ennek egyik fontos eleme az elhibázott privatizáció korrigálása; fontos stratégiai cél lett a nemzetgazdasági szempontból kiemelkedő iparágak, így az energetika magánosí-

tásának visszafordítása, ehhez a hazai finanszírozás feltételeinek megteremtése. Egyúttal az ezen a területen kialakult „energiaszegénység” mérséklése.

A Fidesz energiapolitikájának alapjai nem mai keletűek; könyvemben² részletesen ismertettem a Fidesz 1998-as energiapolitikáját, amelynek társulatunk tagjai is kidolgozói voltak. Ebből idézek.

„Nemzeti konszenzuson alapuló energiapolitika, állami szerepvállalással:

»A magyar gazdaság átmeneti viszonyai között fokozottan szükség van az állam szerepvállalására.«

»Az átalakulás terheit nem lehet kizárólag a lakosságra hárítani. Csak nemzeti konszenzuson alapuló átgondolt energiapolitika szolgálhatja az ország lakosságának érdekeit.«³

»Az állam a fogyasztó és a közjó érdekében vállal szerepet az energetikai folyamatok szabályozásában és ellenőrzésében.«⁴

»Az uniós csatlakozási tárgyalások célja ma már az, hogy gazdasági érdekeink érvényesítése kerüljön középpontba.«⁵

A kormány »kidolgozza a hazai érdekeknek és az európai uniós csatlakozásnak legjobban megfelelő modellt a villamosenergia- és földgázellátásban«.

»A kormány felülvizsgálja az energetika intézményrendszerét. Lépéseket tesz a Magyar Energia Hivatal ellenőrzési függetlenségének növelésére, szervezetének megerősítésére. A Gazdasági Minisztériumban hatékony szervezetet hoz létre, az energiapolitika formálására.«⁶

A privatizáció leállítása, nemzeti villamos társaság létrehozása:

»Leállítjuk az energiaszektor privatizációját, annak érdekében, hogy a stratégiai energetikai cégek nemzeti tulajdonban maradhassanak: az MVM, a Paksi Atomerőmű és az OVIT. Nemzeti Villamos Társaságot hozunk létre.«⁷

A közüzemi díjak emelésének korlátozása, a fogyasztók kiszolgáltatottságának felszámolása:

»A rossz privatizációs döntések árát az indokolatlanul magas energiaárak formájában a polgárokkal fizettetik meg. Fel kell számolnunk a fogyasztók kiszolgáltatottságát.«⁸

»A közüzemi díjak emelkedésének korlátozása érdekében szigorú árképzési szabályokat dolgozunk ki és kérünk számon a szolgáltatókon. Elindíjuk az energiaszektorban az árképzés és árszabályozás felülvizsgálatát.«⁹

»A villamosenergia-szolgáltatást közszolgáltatásnak tekintjük, amelyre minden magyar állampolgár jogosult.«”¹⁰

Sajnos az első Fidesz-kormány ezeket az ígéreteket nem valósította meg, folytatódott és kiteljesedett a neoliberális energiapolitika; ezt a fent említett könyv részletesen elemzi.¹¹ Miközben alapvetően megvál-

**...az állami, közösségi
tulajdonosi jelenlét legalább
részleges helyreállítása
megkerülhetetlen.**

tozott a villamosenergia-ellátás jogi, szervezeti, technikai környezete, s általánossá vált a piaci működés, az ellenzékbe került Fidesz politikája fokozatosan nemzeti irányúvá vált. Az energetikában a fordulópontot talán Orbán Viktornak az ún. *luxus-*

profit elleni fellépése jelentette 2005 őszén. A második Fidesz-kormány (energia)politikája a 2010. évi kormányra kerülés óta egyértelműen nemzeti érdekűvé vált.

Most azonban sok szempontból eltérő és kedvezőtlenebb a helyzet, mint 1998-ban volt. A privatizáció és liberalizáció, valamint az ezt szentesítő uniós csatlakozás következtében az új tagállamok érdekérvényesítő képessége gyenge, nem hatékony. Az EU-bürokrácia működésével és terebélyesedésével az is világossá vált, hogy csupán szabályozási eszközökkel a fogyasztók védelme nem oldható meg. A piacgazdasági viszonyok tiszteletben tartása mellett az állami, közösségi tulajdonosi jelenlét legalább részleges helyreállítása megkerülhetetlen.

Sokkal nehezebb az elrontott helyzet javítása, a helyreállítás, mint az uniós csatlakozás ürügyén ránk kényszerített viszonyok akkori módosítása lett volna. Ez valóban szabadságharc, sajnos megint a túlerővel szemben. Világosan kell látni, hogy az energetika, bár jelentős terület, de csak az egyik küzdőtér a nemzeti érdekek helyreállításáért vívott harcban. Teljesen új gazdaságpolitikára van szükség!

Ezt támasztja alá az a kormány gazdaságpolitikájáról szóló, figyelemre méltó elemzés¹², amelyet a következőkben tartalmilag ismertetek. Eszerint a kormány a 2010-ben elnyert kétharmados felhatalmazását új rendszerváltás meghirdetésére használta. Az új cél 2010 májusától az lett, hogy az állam gazdaságpolitikai mozgásterét, intervenciók erejét, amennyire csak lehet, növelni kell. Ezt pedig elsősorban az adóssághelyzet és másodsorban a költségvetés rendezése segíti. Az adósság-

rendezéshez három cél társult: a bruttó adósságállomány csökkentése, az adósságszerkezeten belül a devizaarány visszaszorítása, valamint a finanszírozó csoportok között a hazai megtakarítók szerepének erősítése. Ezt a három célt kell támogatnia a jövedelempolitikának is. Az alapelv: azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyek megtakarításra képesek, javítani kell a jövedelmi helyzetén, így azok a hazai finanszírozás potenciális forrásává válhatnak. A progresszív személyi jövedelemadó felszámolása segíti a megtakarításra képes csoportok jövedelmi helyzetét: 2012-ben majdnem 500 milliárd forint értékben nőtt a lakosság kezében lévő állampapír-állomány. Az államkötvény-vásárláson reálhozam érhető el, így a hazai megtakarítóknak nem éri meg az országból kivinni pluszjövedelmüket.

Ez a stratégia eddig alapvetően jól működött. Az adósságstratégiával szinte egyenrangú prioritásként kezelik a költségvetési egyensúly mielőbbi megteremtését. Ha kikerülünk a túlzottdeficit-eljárásból, akkor működésbe léphet az egész modell. Fentiekkel összhangban stratégiai cél lett a nemzetgazdasági szempontból fontos iparágak magánosításának visszafordítása, amely eredetileg az első Fidesz-kormány programjában is szerepelt.

A NEMZETI ENERGIAPOLITIKA ALAKÍTÁSÁT AZ EU-KÖZPONTI ADMINISZTRÁCIÓ NEHEZÍTI

Az elmúlt 20 év során kétértelmű helyzet alakult ki az Európai Unióban, különösen az új belépő kelet-közép-európai országok szempontjából. Európa egészére kiterjedően biztosított a szabad mozgás, könnyített a munkavállalás és bizonyos szolgáltatások igénybevétele. Ugyanakkor a hibás gazdasági/pénzügyi döntések és politikai irányultság miatt egyrészt tartós gazdasági válság alakult ki, másrészt számos eddig háttérben maradó probléma vált nyilvánvalóvá. Ezek közül kiemelkedik: a folyamatosan romló cserearány a kevésbé fejlett tagországok kárára, súlyos társadalmi-kulturális válság, amely rámutat arra, hogy fejlődés helyett inkább a leépülés jellemző az Unióra, végül az európai vezető elit hitelességének romlása, tekintélyi válsága.

A helyzetet súlyosbítja az adminisztratív funkciókat ellátó brüsszeli bizottság folytonos törekvése, mely erőfölényes helyzeteket próbál kialakítani, és bizonyos megoldásokat akar ráerőszakolni a tagállamokra. A biro-

dalmi ambíciókkal rendelkező apparátus szakmai és demokráciadeficitje szembeűnő. A problémákra adott válaszok többségükben nem a valóság reális felmérésén alapulnak, hanem erősen ideologikus alapon meghatározott célok kitűzését jelentik. A megoldások végigviteléhez szükséges eszközöket az arra alkalmatlan központi adminisztráció súlyának növelésével és általában hatalomkoncentrációs törekvésekkel próbálja biztosítani.

A kormány mozgásterét az ellentmondásos uniós jogrendszer és az ennek alapján kialakuló gyakorlat az energetika tekintetében is korlátozza. Az uniós jogrend eltörölte a közösségi érdeket megjelenítő „közszolgáltatások” kategóriáját, az ún. „egyetemes szolgáltatás” tartalmában nem helyettesíti azt. Az uniós jog a piac kizárólagosságát favorizálja, ami végeredményben a nagy multinacionális cégeknek kedvez. A később belépők alig tudják érdekeiket megjeleníteni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az EU irányító apparátusa nem következetesen piacpárti. Politikai nyomásoknak engedve esetenként „felülírja” a piacgazdasági elveket is. Jó példa erre a megújuló energiatermelés elvtelen, szélsőséges támogatása, amelyet a következőkben részletesebben is elemzünk.

AKTUÁLIS GOND:

AZ UNIÓS VILLAMOSENERGIA-PIAC ÉS A MEGÚJULÓK

Bár az uniós energetikai célkitűzések között a szén-dioxid-kibocsátás 20 százalékos csökkentése és a megújulók részarányának 20 százalékra növelése szakmailag nem megalapozott, azok teljesítése, majd túlteljesítése érdekében a villamosenergia-iparágban is igen erős a motiváció (a „karbonmentes ellátás” megvalósítása). Megjelent a túlzó igény az ún. megújuló energiaforrások bármi áron történő felhasználására a villamosenergia-termelésben, figyelmen kívül hagyva a szolgáltatási árakat, ill. a költségvetési terheket jelentősen befolyásoló gazdasági szempontokat. Ezzel párhuzamosan a korábban „mindenható piac” és annak szempontjai szinte szóba sem kerülnek.

A jelenleg meghatározóan fejlesztett és alkalmazott szél- és naperőmű-technológiák az alacsony felületegységre eső energiasűrűség (szél és napsugárzás) miatt igen nagy területet foglalnak el. Telepítésük gyakran a fogyasztói központoktól távol valósul meg. Az energiaforrás rendelkezésre állásának természetéből adódóan a beépített névleges kapacitás maximális kihasználhatósága éves szinten csupán 10–25% között

van. Az ellátásbiztonság szempontjából ezek a berendezések gyakorlatilag értékelhetetlenek. Egy bizonyos határon túl beépítésük jelentős tartalékkapacitásokat igényel. *Mivel gazdaságosságuk meg sem közelíti a hagyományos energiaforrásokét, jelentős támogatásra szorulnak.* Ez vonatkozik az egyszeri beruházásokra, továbbá folyamatosan az üzemeltetésre és a piacra lépésre. Ez utóbbiak a termelt energia feltétel nélküli kötelező átvételében nyilvánulnak meg.

A fogyasztási igények telítettsége és az utóbbi évtizedben elhatalmasodó gazdasági válság, valamint az egyre hatékonyabb energiatakarékoság miatt számottevő villamosenergiaigény-növekedés nem valósult meg, illetőleg a jövőben sem várható. A támogatások miatt a piaci hatásoknak ki nem tett megújuló energiák tehát szűkítik a villamosenergia-piacot, esnek a nagykereskedelmi árak (miközben persze a végfogyasztói árakat a megújulók támogatása növeli!), számos berendezés relatíve gazdaságtalanná válik. *Mivel a piaci szereplők közül senkinek sincs ellátási kötelezettsége, ez arra ösztönzi a termelőket, hogy „gazdaságtalanná” váló termelőegységeiket kivonják a piacról.* Ez helyenként a szükséges szint alá csökkenti a rendelkezésre álló kapacitást.

A megújulók terjedésével ugyanakkor növekszik az igény azok spon-tán visszaterhelődése esetén a kapacitáspótlásra, illetőleg a szabályozási funkciók ellátására. Ezzel az ellátásbiztonság csökken: részben a rendszerben meglévő tartalékok lesznek kisebbek, részben a szabályozási kapacitás szűkül. A nagykereskedelmi árak csökkenése, illetőleg tartósan alacsony szintje a szükségessé váló új termelőegységekbe történő befektetési hajlandóságot is mérsékli, hiszen növekednek a megtérülés kockázatai, emelkednek a szükséges hitel költségei.

A megújuló forrásokat használó erőműveket kiegészítő, illetőleg helyettesítő hagyományos erőművek kapacitásának csökkenésével növekszik a hálózatok szerepe, hiszen a fogyasztók és források közötti energiaátvitel mennyisége és az átvitel komplexitása megnő. Ez jelentős hálózati beruházások igényét generálja, amire szintén nincs kellő motiváció a befektetőknel. Amennyiben mégis külső ösztönzésre megvalósulnak ezek a beruházások, az természetesen növeli a végfelhasználói villamosenergia-árat, hasonlóan az önmagában gazdaságtalan megújulóenergia-termelés kényszerű támogatásához.

Végeredményben *a helyzet oda vezet, hogy a piaci ellátás bevezetésének alapvető célkitűzései* (a verseny árcsökkentő hatása, a piaci nyereség által

ösztonzótt kapacitásberuházások elegendő, de minimális szintje stb.) *nemcsak hogy nem valósulnak meg, hanem ellentétes irányú folyamatok indulnak be!*

Az ésszerűség irányába tett minimális lépés lenne, ha a megújuló források értékelése is a piacon keresztül történne, és a költségeik között megjelennének azok az általuk okozott pénzügyi terhek is, melyeket ma még mások kényszerülnek fedezni (externális költségek). A korlátlan megújulóenergia-beruházásoknak ma már ellátásbiztonsági következménye is van. Például az elégtelen német hálózat helyett a szomszédok (Lengyelország és Csehország) kényszerülnek kisegíteni a németeket az északi szélerőműveik termelésének délre szállításában, ami a többletköltségek mellett helyi túlterhelődéseket, védelmi működések is eredményez. Hasonlóan veszélyeket rejt a mezőgazdasági biomassza-alapú energiatermelés határtalan erőltetése, ami az élelmiszer-termelést veszélyeztetheti, a világpiaci árakat növelheti.

EGY LEHETSÉGES KITÖRÉS:

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI UNIÓS EGYÜTTMŰKÖDÉS

Csak mostanában kezd világossá válni a közös fellépés szükségessége. Ezért tekintsük át a kelet-közép-európai uniós együttműködés lehetőségeit az energetikában.¹³ Az adott helyzetben a kisebb tagországok eleve hátrányban vannak, ezért nyilvánvaló megoldásnak mutatkozik erőik egyesítése és közös fellépésük. Kedvező körülmény, hogy Kelet-Közép-Európában formálisan adott egy ilyen kiinduló struktúra, de igazi lehetőségei még kihasználatlanok. Ez a „Visegrádi országok” csoportosulása, melyek közé Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia tartozik, s további országokkal (pl. Románia) lenne bővíthető.

Az együttműködés előnye, hogy ezen országok együttes lakosság száma összemérhető a nagyobb tagállamokéval. Történelmük, kultúrájuk, nemzeti emlékezetük sok szempontból hasonló. Ennek következtében a hétköznapi emberek gondolkodásmódjában, reakcióiban is jelentős hasonlóság érhető tetten. Viszonylag könnyen találhatók közös értékek, és a gondok is hasonlóak. Előny, hogy a tagországok szomszédosak. Az Európai Unió problémáinak megoldása során esély van a közös érdekű „külön elbírálásra”, valamint jó terepe nyílik a kölcsönös segítségnyújtásnak.

Az együttműködés hátrányának tekinthető, hogy ezen országok között hagyományos a vetélkedés, problémáik kivetítése a szomszédokra. Évszázados törekvés tapasztalható a különutas megoldások kedvelésére annak ellenére, hogy ezek hosszabb távon semmilyen előnyt nem biztosítottak. A Visegrádi országok együttműködésének erősítése a többi EU-tagállamban negatív reakciókat válthat ki. Egyrészt a többek számára előnyös megosztottságunk csökkenhet, másrészt úgy érezhetik, hogy fellépésünk az Unióban meglévő hatalomkoncentrációs törekvéseket gyengítheti.

Az eddigi együttműködés talán legsikeresebb területe az energetika. A Visegrádi országok villamos társaságai már 1992-ben létrehozták a nyugat-európai villamosenergia-rendszerhez történő közös csatlakozást előkészítő CENTREL nevű tömörülést, amely az egyik technikai megalapozása volt az uniós csatlakozásnak. A Visegrádi országok közös energetikai céljait a kelet-közép-európai regionalitás keretében kellene érvényesíteni. Kiemelt feladat lehetne az Unió energiapolitikájának közös érdekű befolyásolása: például az irracionális energetikai célok elleni közös fellépés. Kompromisszumokat kellene kezdeményezni és elérni az EU-szabályozásban. Az energetikai versenypolitikát és a piacsabályozást úgy kellene demokratizálni, hogy ezek csak a tagállamok egyhangú szavazatával léphessenek hatályba, illetve lehetővé kell tenni, hogy a tag-országok kimaradjanak a számukra hátrányos belső piaci szabályozásból stb. Néhány megoldandó gyakorlati probléma és lehetőség:

Ellátásbiztonság. Az Unió deklarációiban a tagállamok közti szolidaritásban látja az ellátásbiztonság szavatolásának legfontosabb eszközét, másfelől viszont nem óhajt beavatkozni abba, hogy az egyes országok milyen forrásokból szerezzék be az energiát. Itt érhető tetten az uniós energiapolitika egyik alapvető ellentmondása. *Ha az energiaellátás biztonsága nemzeti hatáskör/kormányzati felelősség, akkor az energiapolitikára nem szabadna ráhúzni a „neoliberális piaci kényszerubbonyt”.*

Az utóbbi időben hangsúlyosabban merült fel az „európai érdekű” energetikai infrastruktúra létrehozása, de elsősorban csak a piacosított villamosenergia-ellátásban. Pedig az ellátásbiztonságot – a szolidaritás jegyében – az Uniónak elsősorban az import primer energiahordozók közös biztosításával (piacával) kellene elősegíteni. Ezzel szemben a németek – az európai szolidaritást semmibe véve – Közép-Európát megkerülve külön vezetéket építettek az Északi-tenger alatt: a legnagyobb

kelet–nyugati gázvezeték Lengyelországot megkerülve Oroszország és Németország között létesült. Máig alig vannak közös európai érdekű primer energetikai beruházások.

Az atomenergia uniós megítélése irracionális elemekkel terhelt. A Visegrádi országok nem mondhatnak le az atomenergiáról. A közös

Az atomenergia uniós megítélése irracionális elemekkel terhelt.

fellépés jó példája, hogy az államfők 2011. évi, jubileumi csúcstalálkozóján a résztvevők arra a megállapításra jutottak, hogy országaikban az atomenergia békés felhasználásának nincs alternatívája. A már több évtizedes sikeres

együttműködés további folytatására nagy lehetőségeink vannak.

Helyi energiatermelési lehetőségek. Fontos együttműködési lehetőség az irracionális mértékű európai célkitűzések erőltetése helyett a helyi energiatermelési lehetőségek kihasználásának (mindenekelőtt nukleáris és szénbázisú villamosenergia-termelés) koordinálása, közös fellépés az érdekében, üzemeltetési, kutatási, fejlesztési, eszközgyártási együttműködések. A nem hagyományos földgáz- (palagáz-) készletek kiaknázásának tilalmával felérő szigorú szabályozást javasol az a tanulmány, amely az Európai Bizottság megrendelésére készült, és alapjául szolgálhat a 2013-ban meghozandó döntésnek. A közvetlenül érdekelt országok, így Lengyelország és hazánk is jelentős palagázkészlettel rendelkezik, létérdekünk lehet ez az energiaforrás, ami csökkentené az EU-n kívüli gázszállításoktól való függést.

Európa gázellátásának legfőbb iránya az Oroszországból származó földgáz. Részben technikai, részben pénzügyi és politikai zavarok miatt komoly esélye van annak, hogy ez az ellátás időlegesen hiányt szenved. Ennek kivédésére több kezdeményezés, beruházás van folyamatban. A leghatékonyabb nemzeti eszköznek a különféle minősítésű gáztároló kapacitások látszanak. A gáztároló kapacitások eddigi kialakításában és üzemeltetésében meghatározó szerepe van Magyarországnak. A biztonság jelentősen növelhető lenne, ha a Visegrádi országokban meglévő tárolókapacitások és a Magyarországhoz kapcsolódó tárolási infrastruktúra összehangoltan, egységes irányítás alatt működne.

A kétszintű EU kialakulása és az utóbbi időben propagált „európai egyesült államok” eszméje egyaránt arra figyelmeztetnek, hogy a kelet-

közép-európai regionalitás erősítése kiemelkedő jelentőségű feladat az energetikában is. Világosan kell látni azonban, hogy az energetikában is csak a nagypolitikában kiharcolt mozgástér növelése biztosíthat előrelépést. Biztató, hogy az érintett országok külpolitikájában megjelent ez az elem.

A MAGYAR ENERGIAPOLITIKAI IRÁNYVÁLTÁS EDDIGI EREDMÉNYEI
ÉS TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI

Politikai akarat szerepe. Jól érzékelhető, hogy az állam nem teljesen eszköztelen, mindig van mozgástér, de politikai akarat kell a jó irányú változásokhoz. Most a kormányzat felelősségét – szemben a korábbi liberális kormányzatokkal – a közösség érdekében érvényesíti. Igen ám, csak mindez olyan állapotban történik, amikor nagyon nehéz helyzetben van az ország mind anyagilag, mind pedig a rengeteg külső támadás miatt. Hiszen ahhoz, hogy változtassunk, különösen a nagy rendszereknél, és föllépünk a fogyasztók érdekében, az más érdekeket sért, azoknak az érdekét, akik eddig a nyertesei voltak ennek a piacnak. Ezért van a nagy fölzúdulás. Ennek ellenére, mivel befektetések sokszorosán megtérültek, a befektetők most már nem tanúsítanak olyan nagy ellenállást, hogyha ez kikerül az ő tulajdonukból. Ez egy elég fontos tényező. A gazdasági miniszter világossá tette,¹⁴ hogy a magyar állam és a magyar állami vállalati kör visszavásárolná azokat a monopolterületeket, amelyekben, azt gondoljuk, nem kell nemhogy monopolprofitokat elérni, profitot magában sem, vagy csak minimális mértékben.

Az új politikai megközelítés. A legfontosabb változás a politikai filozófia területén történt, a kormány szakított azzal a neoliberais doktrínával, hogy a piac majd mindent megold. Felülvizsgálta a szabadpiaci rendszer kizárólagos alkalmazását az energetikában. Nemzeti érdekű energiapolitikát valósít meg. Ennek jegyében az ország valós teherbíró képességét igyekszik figyelembe venni, az erőforrásaink reális, közösségi érdekű hasznosítására törekszik. Felismerte, hogy piacgazdasági viszonyok között csupán szabályozási eszközökkel nem lehet eredményesen érvényesíteni a közösségi érdeket, elengedhetetlen az aktív tulajdonosi piaci jelenlét is.

A külpolitika az energetika szolgálatában. Az energiapolitikai változásokat a kormányzat a külpolitikai erőter lehetőségeinek figyelembevételével és lehető bővítésével igyekszik megalapozni. A kormány külpoliti-

kájában bekövetkezett változás: a „keleti fordulat” és a „nyugathoz való hűség” energiapolitikai szempontból is üdvözlendő. Az energetikában is fontos előrelépés a keletre való nyitás és a közép-kelet-európai regionalitás erősítése. Az utóbbiról már a cikk első részében volt szó.

Az állam lehet jó tulajdonos. Az energiaipari privatizáció egyik hamis liberális jelszava volt, hogy az állam nem jó tulajdonos. A rossz állam az tényleg rossz tulajdonos, de a jó állam az lehet jó tulajdonos. A villamosenergia-iparban gyakorlatilag két társaság nem került privatizálásra: az egyik a Paksi Atomerőmű – jórészt ezért lehet most a lakossági áram ára annyi, amennyi, és nem sokkal több –, a másik az átviteli hálózat, amely állami közösségi tulajdonban maradt. Az átviteli hálózat töretlenül fejlődött, ma világszínvonalú, és ennek köszönhető az, hogy miközben Nyugat-Európában és a tengerentúlon is a liberalizáció következményeként hatalmas áramkimaradások voltak, nálunk nem volt. Egyetlen számottevő korlátozás sem volt, s ez – az itt dolgozó jó magyar szakembereknek és felelős vezetőknek a munkája mellett – elsősorban annak tudható, hogy igenis volt fejlesztés, beruházás. Tehát nem igaz, hogy az állam nem tud beruházni, és nem tudja megteremteni a közszolgáltatások feltételeit. Ennélfogva természetesen az is hamis propaganda, hogy akkor majd elalszik a villany, hogyha a villamosenergia-rendszert nem a privát befektetők üzemeltetik.

A közszolgáltatásban meghatározó eszközök visszaszerzése. A kormány küzdelmei és eredményei közül stratégiaiilag pozitív értelemben kiemelkednek a nemzeti vagyon növelésére vonatkozó kormányzati cselekvések. A *nemzeti vagyonról szóló törvény* régi mulasztást pótol, mivel a „rabló privatizációt” végrehajtó kormányzatokat annak idején sajnos nem korlátozta semmi a nemzeti tulajdon, közte az energetikai vagyon elkótyavetyélésében. Leállításra került az energiaprivatizáció minden formája. Megkezdődött a közműrendszerek, a megmaradt vezetékesenergia-rendszerek közösségi tulajdonának helyreállítása, visszaszerzése, egyes területeken annak növelése.

Az energiaprivatizáció megvalósult formájának nem voltak sem szakmai, sem gazdasági indokai. Ez politikai döntés volt, a globalizáció kiterjesztése Magyarországra, az energetikai vagyon és a piacok megszerzése. Itt egy „rabló privatizációról” van szó, hiszen annak idején bagóért vásárolták meg, és azóta hatalmas nyereségeket vittek ki az országból. Az összes bajnak, ami az energetikában van, ez a gyökere! A baj azzal

kezdődött, hogy a privatizációval egyidejűleg – amikor még nem volt piaci működés, hanem regulált árak működtek a teljes vertikumban – a kormány rendeletben vállalt felelősséget egy 8 százalékos eszközarányos nyereség biztosítására, amely aztán ténylegesen a privatizált áramszolgáltatóknál a 20 százalékot, az erőműveknél a 25 százalékot is meghaladta úgy, hogy abból a fogyasztók egyáltalán nem részesülhettek. Ennek következtében mára több mint háromszorosan megtérült ez a befektetés. Tehát a „szegény befektetők” siratása a médiában műkönyvekkel történik. Ezt a káros folyamatot törte meg a kormánynak a közszolgáltatások visszaszerzésére vonatkozó stratégiája.

Ezt a folyamatot elősegíti, hogy a nagy német energiavállalatok egyértelműen csökkentik kitétséget Kelet-Közép-Európában.¹⁵ Az irány láthatóan Európából kifelé mutat: főként Ázsiában, az Egyesült Államokban és Dél-Amerikában látnak jó növekedési lehetőségeket. A fukusimai nukleáris balesetet követő politikai fordulat ugyanis meglehetősen érzékenyen érintette a nukleárisenergia-termelésben érdekelt német társaságok eredménytermelő képességét, amelyek a válságból fakadóan egyébként is romló teljesítménnyel voltak kénytelenek szembenézni. A megváltozott piaci környezet és az európai gazdasági válság elhúzódása egyaránt a német „energiamamutok” stratégiájának felülvizsgálatát kényszerítette ki. A megváltozott gazdasági viszonyok mellett a kelet-közép-európai régió már korántsem mutat olyan kedvező lehetőséget a nyugat-európai vállalatok számára, mint korábban.

Állami szerepvállalás a nemzetközi földgázszállításban. A nemzeti energetikai tulajdon erősítése szempontjából kiemelkedő jelentőségű a legjelentősebb primer energiaforráshoz kapcsolódó földgázrendszer visszaszerzése, ami a Mol-részvények visszavásárlásával kezdődött. Az MVM Zrt. építi a Déli Áramlat gázvezeték hazai szakaszát. Az Oroszországból a Fekete-tengeren, Bulgárián és Szerbián át Magyarországra érkező gázvezeték magyarországi szakaszáról szóló részvényesi megállapodást 2012 őszén írták alá Budapesten. Megalakult az MVM Zrt. és az orosz Gazprom közös vállalata, a Déli Áramlat Magyarország Zrt.; a kormány kiemelt beruházássá nyilvánította a projektet. Az MVM Zrt. építi a magyar–szlovák gázösszeköttetést is. Az E.ON üzletrészeinek visszaszerzésével elkezdődött a nemzeti villamosenergia- és gázvagyon, valamint -nagykereskedelem integrálása. Az állami MVM-nek a tranzakcióval jelentősen bővül a gázpiaci jelenléte, hiszen a társaság eddigi

kiskereskedelmi tevékenysége így kiegészül a nagykereskedelemmel is, ezáltal erősítve az állami befolyást ebben az energetikai szegmensben. A nemzeti tulajdonba kerülő gáztárolókkal Magyarország energiaszállítási központként működhet majd a kelet-közép-európai régióban.

A hazai energiaellátásban a földgáz döntő tényező. A földgáznak mintegy felét közvetlenül a lakosság fogyasztja el, egyötödét villamosenergia-termelésre fordítják, 17 százalék pedig a fűtőműveken keresztül távfűtésre fordítódik. Most a 2015-ig szóló orosz hosszú távú gázimport-szerződés újratárgyalása is a közösség érdekeit képviselő állam kezébe kerül. Így növekszik az esélye annak, hogy egy kedvezőbb alkupozíció alakuljon ki a Gazprommal, hiszen tudjuk, hogy jelenleg is többet fizetünk a gázért az európai átlagnál. A jövőben az állam a nagykereskedelmen keresztül is kézben tarthatja a gáz árát.

Erőműépítés. Az energetikai fejlesztések között kiemelkedő szerepe van az erőműépítésnek. A gázfelhasználás túlsúlyának csökkentése a villamosenergia-termelésben csak hosszabb távon, lehetőleg a hazai energiaforrásokra támaszkodva lehetséges. A villamosenergia-termelésben ezért növelni kell az atomenergia és a hazai lignit felhasználásának arányát. Az állami tulajdonú MVM Zrt. – a meglévő blokkok élettartam-növelése mellett – megkezdte a Paksi Atomerőmű bővítésének előkészítését. A kormány 2012 júniusában nyilvánította kiemelt beruházássá a Paksi Atomerőmű bővítését. Emellett létrehozta a Nukleáris Energia Kormánybizottságot, illetve meghatározta azokat a feladatokat, amelyek végrehajtását követően megalapozott döntés hozható arról, hogy a bővítéshez milyen lépések szükségesek. Közeljövőben várható a beszállítói tender kibocsátása. Ugyanakkor sajnos a mátrai ligniterőműves fejlesztés előkészítése halasztásra került.

Az erőmű-építési szükségleteket a Nemzeti Energiastratégia kidolgozását vezető Bencsik János elemzését is felhasználva¹⁶ tekintjük át. Erőműparkunk állandó teljesítőképesség-hiánya – az öregedő és alacsony hatásfokú blokkok versenyképességének romlása és piacról történő kivonása okán – látványosan növekszik. Figyelmeztető jel, hogy a hazai termelés csökken. Nem elhanyagolható tény, hogy az időjárásfüggő megújuló technológiák okozta változó hiány is számottevő, és ennek növekedése várható. Ezért 2020-ig mintegy 2700 MW állandó hiány „kiváltása” szükséges piacra jutni képes berendezésekkel, és 2020 és 2030 között várhatóan további kapacitások belépése szükséges a di-

namikus piaci egyensúly érdekében. Miután a jövőben csekély mértékű igénynövekedéssel számolhatunk, hatékony piaci működés esetén az import átmenetileg biztosítani képes a hazai piac kiszolgálását. Az évtized második felében ugyanakkor a szabályozási piac árainak alakulása függvényében célszerű lehet jól szabályozható, szakaszos üzemre képes, kevés technikai korláttal rendelkező erőművek belépése: ezek elsősorban gázerőművek lehetnek. 2020-ig emellett 450–500 MW megújuló alapú „zöld” kiserőmű belépése lehetséges, ha gazdaságosságuk és az ország teherbíró képessége lehetővé teszi azt. 2020 után kerülhet sor az 1600–2000 MW teljesítményű atomerőműblokk(ok) és 600–800 MW teljesítményű ligniterőmű, valamint esetleg további 1000–1200 MW megújulóenergia-kapacitás installálására. Ebben az esetben megvalósul a Nemzeti Energiastratégiában megfogalmazott, „atom–szén–megújuló” erőmű-fejlesztési keretforgatókönyv.

**Erőműparkunk állandó
teljesítőképesség-hiánya ...
látványosan növekszik.**

Az energiaszegénység mérséklését szolgáló árpolitika. A gáz-, a villany- és a távhőellátás területén az uniós szabályozás adta lehetőségeken belül a kormány bevezette a hatósági ármegállapítást. Először csak befagyasztották a fogyasztói energiaárakat, majd 2013. január 1-jén 10%-os árcsökkentést hajtottak végre. Ezzel, valamint a magán- és külföldi tulajdonú energiaszolgáltatók megadóztatásával a korábbi extraprofit egy részét visszajuttatták a fogyasztóknak; egyúttal mérsékeltek az energiaszegénységet. Ehhez kapcsolódik az energetikai támogatáspolitikai módosítása, az a helyes kormányzati taktika, amely az EU által erőltetett árdrágító megújulóenergia-termelés támogatását halogatja, s helyette a lakosság terheit csökkenti. Ennek keretében a szélerőművek támogatását megszüntették.

Rezsicsökkentés. Orbán Viktor miniszterelnök 2012 júliusában beszélt először a nonprofit energiaszolgáltatás lehetőségéről.¹⁷ Az extraprofit mérséklését már 2005-ben felvetette. Most került abba a helyzetbe, hogy megvalósítsa. Bencsik János szerint¹⁸⁻¹⁹ „a következő évtized egyik legnagyobb megoldandó társadalmi és gazdasági kérdéséről van szó, mert a tőkés társaságok által gyakorolt természeti erőforrások feletti ellenőrzés mára oly mértékű monopolhelyzetet alakított ki, mely a tőke profit-

éhsége miatt nem teszi lehetővé a természeti és társadalmi [...] erőforrás-gyarápító rendszerek megújulását”. A volt energetikai államtitkár, aki a Nemzeti Energiastratégia kidolgozását irányította, az alábbiakat nyilatkozta: „Három esztendővel ezelőtt kerültek azonosításra a magyar energiagazdálkodás legmarkánsabb gondjai. Az akkori megállapítások közé tartozott, hogy veszített súlyából az energiaellátás közszolgáltatási jellege, [...] miközben a közösségi tulajdon mértéke nagyon alacsony szintre csökkent.” Szerinte az államnak – annak érdekében, hogy csökkenthesse a fogyasztók kiszolgáltatottságát – növelnie kell szabályozási erejét és a közösségi tulajdonlás és befolyásolás mértékét. Úgy látja, hogy ez valóban háborúként is felfogható, mert a *tőkeérdekeket a közjó érvényesülésének határáig vissza kell szorítani*. Mindez rávilágít a probléma gyökerére: a kibontakozó globális erőforrásválság alapvetően formálja át az energiapiacokon az állam és a piac eddigi viszonyát.²⁰ Egy profitorientált piaci szereplő számára értelmezhetetlen a szociális gondoskodás, míg egy felelős kormányzat számára létkérdés.

Ide kívánczik Csaba László nyilatkozata: „...nem tegnap óta ismert, hogy az energiaszektor áraiban jelentős tartalékok vannak, ez azért többször, több mindenkinek eszébe jutott, hát most eljött az a pillanat, amikor azt gondolják, hogy az nagyon rossz lenne ha Magyarország pusztán az inflációjával emelkedne ki az európai uniós tagállamok között, hogy lehet, hogy most jött el az ideje annak, hogy egy árcsökkentést hajtsanak végre, mert egyébként a reálbérek, és különösen a reálnyugdíjaknak a növekedését nagyon nehéz biztosítani.”²¹

Szociális tarifa. Az árcsökkentés módját ad arra is, hogy egy jó tarifa alkalmazásával kikényszerítsük a társadalmi szolidaritást.²² Ez a szociális tarifa abból az egyszerű tényből indul ki, hogy a társadalmilag minimálisan szükséges energiaigény jól definiálható, másrészt a családok energiafogyasztása elég jó arányosságot mutat vagyoni helyzetükkel, jövedelmi viszonyukkal, vagyis a szegényebb családok kevesebbet fogyasztanak energiából is, a gazdagabbak többet. A rászorulókat a minimálisan szükséges energiaigényüket számukra még elfogadható áron kapják, a hiányzó bevételt a többi fogyasztó fedezi saját fogyasztása arányában. A nagycsaládosok, bár sajnos szegények, de sokat fogyasztanak. Ezt a korrekciót viszonylag könnyen meg lehet oldani.

Erre a rendszerre akkor lehet a leginkább áttérni, amikor az átlagár is csökken. A legnehezebb helyzetben élők még jobban járnak, és a

gazdagok meg kevésbé fizetnek többet. Ezzel a lehetőséggel most élni kellene, és ki kellene fogni a rosszindulatú ellenzők vitorlájából is a szel, akik azzal riogatják a népet, hogy megint a gazdagokat támogatják. A miniszterelnök szerint először az általános árszintet kell levern, és utána lehet finomítani a rendszert. Ezt mielőbb meg kellene tenni.

Energetikai fogyasztóvédelem. A rezsicsökkentés kapcsán ismételten előtérbe került a privatizáció és liberalizáció következtében csaknem teljesen megszűnt energiapiaci fogyasztóvédelem. A fogyasztók kiszolgáltatottak a „közműszolgáltatók” erőfölényének. A mai privát közműszolgáltatóknak csak a nevében maradt meg a közmű szó, tevékenységük azonban nem a közérdek szolgálata, hanem a profitszerzés. Nincs ellátási felelősségük, egyetlen céljuk a profitnövelés.

Az uniós szabályozás eltörölte a közösségi érdeket megjelenítő közszolgáltatási kategóriát. Hamis jelszavakkal (átláthatóság) áttekinthetlenné tették a számlázást. Megszüntették a fogyasztó közeli ügyfélszolgálatokat, kirendeltségeket. Helyettük személytelen, olcsó elektronikus „ügyfélszolgálatokat” alakítottak ki. A tisztességes mérőóra-leolvasási rendszereket megszüntették, újabban „okos mérőkkel” szédítik a közvéleményt. Mindezek hatalmas profitnövekedést jelentettek a szolgáltatóknak, de az ebből eredő hasznot elfelejtették a fogyasztói árakban érvényesíteni. Közben folyik az áramlopás-propaganda. Naponta olvashatunk az árammérők manipulálásáról, a hibás számlázásokról. Valódi fogyasztóvédelem pedig nincs.

Évek óta javasoljuk *energiatörvényben* szabályozott, a költségvetés által finanszírozott, háromoldalú (szolgáltató, fogyasztó, állam) független fogyasztóvédelmi szervezet felállítását és működtetését.²³ Ennek ugyanis komoly költségei vannak. Olyan bonyolult rendszerek alakultak ki, amelyekben a szolgáltatókkal csak megfelelő szakmai és jogi felkészültségű fogyasztói oldal lehet eredményes tárgyalópartner. Jó szándékú nyugdíjasokból álló, szegény civil szervezetek nem tudják a szükséges szakértelmet megvásárolni. E tevékenység során alapvető követelmény a nyilvánosság biztosítása és az energetikai információkhoz való szabad hozzáférés.

Közérdekű szolgáltatások alkotmánya. Ugyancsak időszerűvé vált a témához kapcsolódó másik régebbi javaslatunk felelevenítése. A közművek társadalompolitikai célokat is megvalósítanak. Nemzeti érdek, hogy a piaci verseny veszteseinek is biztosítsuk az alapvető, minimális szintű

közérdekű szolgáltatásokat, amelyeknek a garanciáit „alkotmányba” kell foglalni. Jelenleg az energetikai rendszerek közül idetartozik a villany- és a gázzolgáltatás, valamint a távfűtés. Ezeknél a közérdekű szolgáltatásoknál biztosítani kell a rászorulóknak számára is a megfizethető minimális szolgáltatást, az abból való kiesés megakadályozására megfelelő védelmi mechanizmusokat kell kialakítani.

A SZAKMAI VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS FELELŐSSÉGE²⁴

Mivel a politizálás nagyrészt a médiában zajlik, a felelős kormánynak az ellene folytatott kommunikációs hadviseléssel is meg kell küzdenie. Az állampolgárokat a globális véleményhatalom a médián keresztül manipulálja. Sajnos ez egy olyan összetett és bonyolult rendszer esetében is így van, mint az energetika. Annak ellenére, hogy itt a döntések háttere több szakma elmélyült elemzését igényli, és azok ismeretében kellene, hogy a döntésért felelős személyek határozzanak, majd azokat hajtsák végre, sajnos ma egyre többen gondolják úgy, hogy a feltételek egy vagy több elemét mellőzve, megfellebbezhetetlen ítéletet mondhatnak az egyes kérdésekben, felszólíthatják a döntéshozót annak feltétlen elfogadására.

Szomorúan állapítjuk meg, hogy a fenti folyamat napról napra terjed, és még a korábban az energetikában szakmai tekintélyt szerző egyes személyek is megfertőződtek vele. Nem veszik észre a körülmények és a világ működésének drasztikus változásait, a régi beidegződések szerint javasolják, sőt követelik a problémák megoldását. Sajnos érvnek tekintik, hogy annak idején milyen pozíciót töltöttek be. Azzal, hogy engednek a csábításnak, nemcsak erkölcsi károkat okoznak saját maguknak, hanem akaratlanul is félrevezethetik a jóhiszemű állampolgárokat, akik még figyelnek rájuk.

Nyomatékosan javasoljuk minden állampolgárunknak, hogy az olyan nemzetgazdasági szempontból életbevágóan fontos energetikai kérdésekben, mint a megújuló nemzeti cselekvési program vagy a Paksi Atomerőmű bővítése, a Mátrai Erőmű bővítése, a Duna hasznosítása stb., ne engedjen a szirénhangoknak, ne fogadja el az egyes szakmai területek szétválasztását egymástól, és mindezeket a felelős nagypolitikai döntési jogkör gyakorlásától!

JEGYZETEK

- ¹ Kátyúzás helyett új utat az energetikában. Az Energiapolitika 2000 Társulat program-javaslat, 2010. február 8.
- ² Járosi Márton: *Életem a magyar energetikáért*. Püski Kiadó, Budapest, 2010.
- ³ Fidesz–MPP: *Szabadság és jólét. A polgári jövő programja*. 1998.
- ⁴ *Kormányprogram*. Ipar és energia fejezet. 1998.
- ⁵ Fidesz–MPP: *Választási program*. 1998.
- ⁶ *Kormányprogram*. Ipar és energia fejezet, i. m.
- ⁷ Fidesz–MPP: *Negyven pontos választási program*. 1998. április 8.
- ⁸ Fidesz–MPP: *Választási program, i. m.*
- ⁹ Fidesz–MPP: *Negyven pontos... i. m.*
- ¹⁰ Fidesz–MPP: *Szabadság és jólét, i. m.*
- ¹¹ Idézet Járosi, i. m. 101–102. oldaláról: „*Fidesz energiapolitika*. A kormány energetikai döntéseiben nem teljesültek a meghirdetett programok. Nem történt meg az energiaprivatizáció felülvizsgálata. Az állam egyre kisebb szerepet vállalt az energetika alakításában, sőt szinte látványosan kivonul abból. [...] A villany árának emelése folytatódott. Mivel az új villamos tarifa az eddigi három fogyasztási tömböt, vagyis a »szociális tarifát« megszüntette, ennek következtében az évenként 600 kWh-nál kevesebbet fogyasztók, vagyis a legszegényebbek villanyszámlája különösen nagymértékben emelkedett. A gázlobbi nagy nyomást gyakorolt a kormányra az átlagár alapú helyett az importalapú, ún. »világpiaci gázár« bevezetésére, ami az új gáztörvényben realizálódott. Nem történtek lépések az erőműrendszer fejlesztésére. A Gazdasági Minisztérium szerint új erőművi kapacitásokra nincsen szüksége az országnak. A nyugati energiarendszerekhez való szorosabb kapcsolódás pótolja az erőműépítést, s inkább az áramimportra kell hagyatkozni. [...] A villamosenergia-ipar szétverésének ideológiai alapja az előző kormányzati ciklusban a privatizáció volt, most az európai uniós csatlakozáshoz állítólag szükséges szélsőséges liberalizáció. A következményeket tekintve ez a politika sajnos folytatása volt a megelőző ciklusénak. A kormány az energiapolitikát a parlament szintjéről formálisan is a kormánypolitika szintjére szállította le, a liberális energiapolitikai dokumentumot (üzleti modell) kormányhatározattal fogadták el. Majd a villamosenergia-ipar teljes liberalizálását a Villamos Energia Törvény (VET) köntöskében törvényesítették.”
- ¹² Gerőcs Tamás: *Körbeér Matolcsy nagy terve – mit tervez a forinttal a kormány?* Napi.hu, 2013. január 24.
- ¹³ Járosi Márton: *Kelet-közép-európai uniós együttműködés*. Magyar Nemzet, 2012. november 14.

- ¹⁴ *Megfelelő üzleti ajánlat esetén a kormány visszavásárolhat további szolgáltató céget is.* Lánchíd Rádió, Déli híradó, 2012. december 21.
- ¹⁵ *Kihátrálnak a nyugati energiacegek Kelet-Közép-Európából.* portfolio.hu, 2013. január 26.
- ¹⁶ Bencsik János: *Dönteni kell a hazai erőműpark jövőbeni szerkezetéről.* bencsikjanos.hu, 2013. január 15.
- ¹⁷ Marnitz István: *Profiltisztítás Orbán módra.* Népszabadság, 2012. augusztus 8.
- ¹⁸ *Bencsik: indokolt volt háborút kezdeni a rezsicsökkentéssel.* hvg.hu, 2013. január 18.
- ¹⁹ www.facebook.com/bencsik.janos.tatabanya?fref=ts
- ²⁰ Jenei András: *A rezsicsökkentés egy súlyos és elhúzódó háború nyitánya.* Világgazdaság online, 2013. január 17.
- ²¹ *A tízszázalékos rezsicsökkentés inflációcsökkenéssel és reálbér-növekedéssel jár?* InfoRádió, Aréna, 2013. január 3.
- ²² Járosi Márton: *Az állam lehet jó tulajdonos.* Magyar Nemzet, 2012. január 2.
- ²³ Járosi Márton: *Magyar energiapolitika – 2006.* Előadás, 7. Energiapolitikai Fórum, Budapest, 2006. február 14.
- ²⁴ *A szakmai véleménynyilvánítás felelőssége.* Az Energiapolitika 2000 Társulat Elnökségének állásfoglalása, 2013. január 21. www.enpol2000.hu/?q=node/554